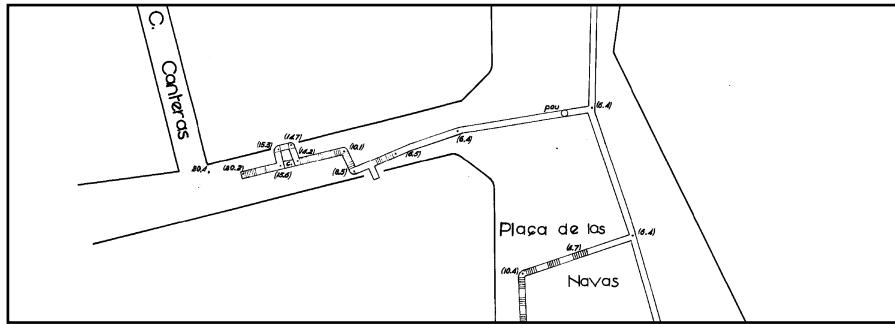

Una primera versió d'aquest text va ser comentada a la plaça Navas durant la Passejada Popular pel Poblesec del 2014, *Del Pla Paral·lel al solar de la Puri*. Després de la parada a Navas, la passejada va concloure al carrer de La Puri, on ara hi ha una horta comunitària i un cinema a l'aire lliure, i on abans hi havia el refugi 308 (ben lluny del 307). La Teresa Leal, en una entrevista, ens explicava sobre el 308: «Al meu carrer hi havia paletes que van començar amb pics i pales a obrir la muntanya...». La passejada popular es va fer el 19 juliol del 2014: just 78 anys després de començar a aixecar el carrer Paral·lel per fer-hi les barricades que haurien de contenir aquella sublevació militar que arrencava des de Pedralbes a trenc d'alba.

Bibliografia sumària

- BLANES, M. Rosa [et al.] (2008) *El Poble-Sec (1936-1939): un barri en guerra*. Barcelona, CERHISEC.
- CASTERÁS ARCHIDONA, Ramón (1987) *Las Juventudes Comunistas Ibéricas del POUM*. STUDIA HISTORICA. Historia contemporánea, 5, p. 65-75.
- FABRE, Jaume; HUERTAS, Josep M. (1976) *Tots els barris de Barcelona. IV: Els Tres Turons i els barris de Montjuïc: Can Baró, El Carmel, El Coll, el Poble Sec, Montjuïc i els seus barris (Can Clos, Can Tunis, Magòria, Port, SEAT, el Polvorí*. Barcelona, EDICIONS 62.
- GARCIA, Roser; FABRA, Josep (1996) *El Poblesec*. Barcelona, ARXIU MUNICIPAL DEL DISTRICTE DE SANTS-MONTJUÏC.
- GURRUCHARI, Salvador; IBÁÑEZ, Tomás (2010) *Insurgència Libertaria*. Barcelona, VIRUS.
- LINDQVIST, Sven (2002) *Historia de los bombardeos*. Madrid, TURNER.
- PUJADÓ PUIGDOMÈNECH, Judit (1998) *Oblits de la reraguarda: Els refugis antiaeris a Barcelona (1936-1939)*. Barcelona, PUBLICACIONS DE L'ABADIA DE MONTSERRAT.
- VALENTINES, J.; ROCA, A.; LUSA, G. (eds.) (2008), *El Fons "Ramon Perera". Imatges de la defensa passiva a Catalunya (1938-1939)*, Barcelona, UPC <<https://cutc.upc.edu/arxius/1fem-memoria-vi-08.pdf>>.
- VILLARROYA, Joan; PUJADÓ, Judit; POWLES, Valerie (2003) *El Refugi 307. La guerra civil i el Poble-Sec, 1936-1939*. Barcelona, DISTRICTE DE SANTS-MONTJUÏC.
- VILLARROYA, Joan (1999) *Els bombardeigs de Barcelona durant la Guerra Civil (1936-1939)*. Barcelona, PUBLICACIONS DE L'ABADIA DE MONTSERRAT.

LES COL·LECTIVITZACIONS DE LA SUPERVIVÈNCIA REFUGIS ANTIAERIS I POLÍTQUES DE LA MEMÒRIA AL POBLESEC

*A la Teresa Tomàs,
que potser va dormir al 308*

«Les bombes que van caure al carrer Creu dels Molers van provocar morts (...). L'ona expansiva ens va treure dels llits. A mi, em va tirar a terra. Un vidre es va trençar i a la meua mare li va ferir la cara (...). Ens vam unir a la barriada i els poquets homes que quedàvem, les dones i els nanos, picant, trèiem la terra i carregàvem el carro. No crec que triguéssim molt per fer-ho perquè era petit.»

Leopoldo Torroba,
veí de Creu de Molers, 2000¹

Pensem que estem, per exemple, a la plaça Navas. Ens trobem a la superfície que tanca un pàrquing. De fet, el disseny de la plaça —la forma, el paviment, l'arbrat...— està condicionat pel fet de ser una tapa d'aquest gran contenidor de cotxes: els cotxes, doncs, ja no sols dificul-

ten la vida als carrers (el joc, la tertúlia, la crítica al veí del primer o al govern de torn...), sinó també als parcs. Aquest pàrquing és una part integral dels plans paral·lels al Pla Paral·lel. És la porta d'entrada a la futura Ciutat del Teatre, a la que s'accediria a través del carrer de la Bòbila, passant per sota de l'Institut del Teatre, i "per sobre" dels edificis centenaris del carrer de la Puríssima Concepció (núms. 24 en endavant). Aquests edificis han de ser enderrocats seguint un pla d'actuació que va ser dissenyat al voltant d'aquell màgic any de 1992: l'any que es va vendre la flama de la Rosa de Foc pel foc de la torxa olímpica.

Tot i això, fins fa uns anys, el que hi havia sota la plaça Navas no era un pàrquing: era un llarg refugi per a la defensa contra els bombardeigs antiaeris de les esquadres feixistes i falangistes durant la Guerra Civil. El refugi 262 circumdava tota la plaça, de dalt a baix, i comptava

¹ • Leopoldo Torroba, entrevistat el setembre del 2000 pel CERHISEC. El testimoni es refereix probablement als bombardejos del 16 de març de 1937, data que marca l'inici d'un assetjament discontinu però ininterromput sobre la ciutat fins a la seva capitulació.

amb un brançal que entrava fins ben endins del carrer de l'Olivera, en sentit cap al carrer de Ricart. En l'altre sentit, entre el carrer de les Pedreres i la plaça Navas, existia un altre refugi antiaeri —de fet, un altre brançal que havia d'ajuntar-se amb el de la plaça una vegada les obres finalitzessin—. Des de l'exterior, tan sols es copsaven les portes d'accés i les obertures dels pous de ventilació. I les muntanyes de terra xetreta.

La barriada de la França Xica ja havia nascut sobre pedreres per allotjar a picapedreres cap a mitjans de segle XIX. El nom dels carrers de les Pedreres i de la Creu dels Molers en són indicatius. A més de la pedra, també es vivia d'altres materials de la terra, com d'argiles per a produir maons i rajoles (l'esmentat carrer de la Bòbila en diu alguna cosa). I durant la Guerra Civil aquesta activitat extractiva va continuar, per motius també lligats a la supervivència, però ben diferents.

Al costat del refugi 262, a la plaça la Madrona,² n'hi havia un altre de laberíntic (el 289) que comunicava amb els carrers Fonthonrada, Remei i Lleida, i que

tenia un accés directe per l'Escola Jacint Verdager. I n'hi havia un altre a la plaça del "Siti" (o del Setge), amb una entrada a prop de la merceria. I a la placeta de la França Xica. I a Radas. I quatre més, a Creu de Molers (un d'ells, al núm. 105, davant del Local Anarquista Pandora).

I cap a l'Eixample del Poblesec i les Hortes, hi havia refugis a la plaça del Sortidor, al Paral·lel (aleshores Francesc Layret), al carrer Tapioles, a Cabanyes, a Margarit, a Vallhonrat, a Roser, a Piquer... Tan sols els registrats per l'ajuntament eren uns 75.³ A aquesta xifra hauríem d'afegir-hi tots els refugis no registrats, els soterranis habilitats de moltes cases i edificis, les coves a la falda de Montjuïc, i qualsevol cau existent, com les boques de metro o el túnel del Grec, que comunicava amb el Museu d'Arqueologia i que, diuen, havia estat creat com a camerinos.

Si se'n van construir tants, de refugis, en bona mesura va ser perquè el Poblesec va esdevenir un dels barris més bombardejats de la guerra. Primer, aquest fet s'explica per la seva proximi-

elements com totxos, pedres, taulons de fusta, bigues de ferro, reixes, portes, finestres, vàters, van ser reciclats de cases destruïdes per la guerra i esglésies enrunades per la revolució. Les arquitectures autònomes de supervivència van formar part de l'esperit col·lectivista de la revolució social.

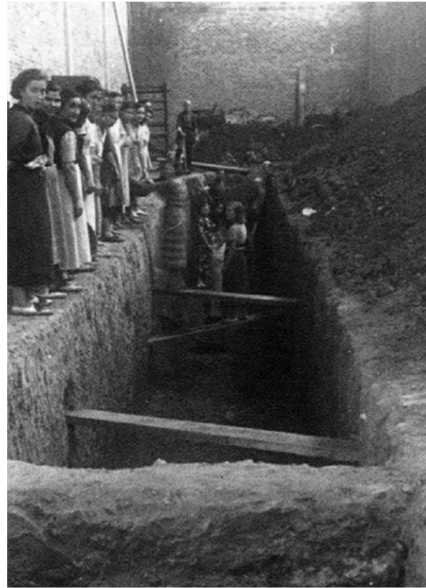
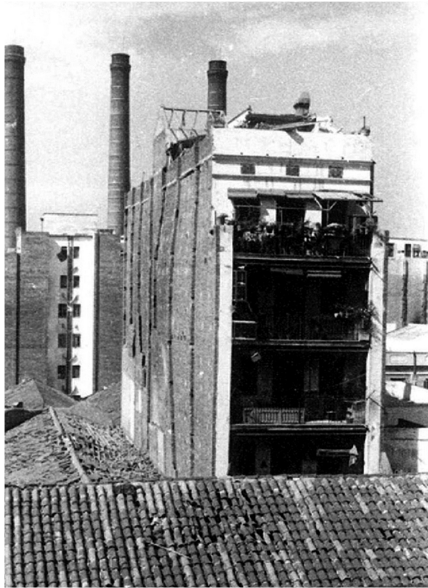
No és estrany, doncs, que la creació de la Junta de Defensa Passiva de Catalunya fos segellada per decret a principis de juny de 1937, just després d'aquells Fets de Maig que van sotmetre la via anarquista i col·lectivista: la Junta catalana va establir-se com un organisme de centralització i control de les pràctiques autònomes de protecció. Els refugis veïnals havien de ser sotmesos a reglamentacions externes i burocràtiques, regulats per tècnics i enginyers de les juntes locals i nacionals, i organitzats segons una estructura vertical on els delegats d'escala i de carrer passaven a ser mentors de l'autoritat estatal.

D'altra banda, al 307, l'ajuntament s'auto-atribueix el paper d'heroi-lluitador pels espais de memòria, en contraposició als espais d'especulació urbanística. De fet, qualsevol visitant (sense cap informació prèvia) conclouria al final de la visita guiada que el 307 va néixer del fruit de les polítiques de l'alcaldia. I li costaria esbrinar que la destrucció d'aquest refugi podria haver estat aturada per la pressió d'alguns grups veïnals i d'algunes veïnes, com sembla que va ser. Entre aquestes veïnes estava la Valerie Powles, que diria: «no sé si no em fan cas per ser dona, estrangera o anarquista». Avui, damunt l'entrada del refugi 307, està encolat un cartell anònim amb una imatge de la Valerie, ja sigui com a reconeixement de la tasca feta per ella, ja sigui com a símbol del que es pot fer individualment, col·lectivament i anàrquicament.

Per a què el barri del Poblesec segueixi sent un barri obrer i reivindicatiu que lluita, ara i sempre.

2 • Aleshores, plaça d'Alferes Cabré. Poc després de l'inici de la revolució, la plaça de la Madrona va deixar d'homenatjar a una santa per a venerar un màrtir de la República. El setembre de 1936, el diari de la República, **Frente Popular** (núm. 39), deia: "La antigua plaza de Santa Madrona se le ha dado el nombre de Plaza del Alférez Cabré, como homenaje al heroico aviador muerto en el frente aragonés". D'altra banda, la Plaça Navas va ser la Plaça Germinal Vidal, sindicalista del Moll de Barcelona i dirigent de la Juventud Comunista Ibérica (JCI), mort el 19 de juliol. La JCI —les joventuts del PDU— es van mostrar molt receloses a l'entrada d'aquest partit al govern català i van tenir una col·laboració intermitent amb la Federació Ibérica de Juventudes Libertarias (especialment, amb les Joventuts Llibertàries catalanes) durant els primers mesos de 1937. El carrer de la Puríssima Concepció (avui, La Puri) era el carrer Josep Duran (no confondre Josep amb Josep Maria!), mort en els Fets d'Octubre de 1934. **Nomenclàtor de carrers**, Ajuntament de Barcelona <<http://w10.bcn.cat/APPS/nomenclator/frcontent.jsp?idioma=0>>.

3 • Plànols, mesures i documentació diversa dels refugis del Poblesec (registrats pels serveis republicans i franquistes de l'Ajuntament de Barcelona, abans i després de 1939), es poden trobar a l'**Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona**. Molts d'ells, digitalitzats: <<http://w151.bcn.cat/opac/>> (pots posar al cercador la paraula "refugi" i el nom del carrer).

de 2007. Roca va saltar a aquest càrrec des de l'IES Barri Besòs, des d'on havia promogut un anomenat *internacionalisme popular* i un activisme entorn al patrimoni industrial de les perifèries, alhora que col·laborava amb el MACBA al cicle *Com volem ser governats?* (no volem ser governades!) i editava la col·lecció *Model Barcelona. Quaderns de Gestió*, prologada per l'artífex d'aquest model del capitalisme socialista-ciutadanista, Pasqual Maragall. Al refugi del MUHBA, el protagonisme institucional és sublimat, com ara explicarem, tant pel que fa a la construcció dels refugis barcelonins, com a la preservació d'aquesta memòria.

D'una banda, l'ajuntament s'auto-erigeix com a pare-protector, aquesta vella figura paternalista d'amo de colònia industrial. Si bé les administracions locals i regionals van aportar ajuts econòmics i tècnics, va ser la classe obrera (i, especialment, les obreres, i les nenes i els nens), la directora de la seva pròpia protecció. El refugi 307 va ser subvencionat, però dos terços dels refugis del Poblesec no ho van ser (sense comptar els no-registrats, és clar). Els materials i tècniques constructives més usades van ser tradicionals i populars, a l'abast del món obrer, com la volta catalana i el maó pla. A més a més, altres

Televisió de Catalunya en hora de màxima audiència (58', Barcelona, Justin Webster Productions). Perera va ser el cap del servei de refugis de la Generalitat de Catalunya des de febrer de 1938, molts mesos després que acabés el que Judit Pujadó ha anomenat «la gran empenya constructiva» de refugis... quan «tots érem arquitectes».

tat a objectius militars: era un barri circumdat pel port, la fàbrica d'electricitat de les Tres Xemeneies, el castell i els magatzems de combustible i armament als palaus de l'Exposició (per exemple, al Palau d'Agricultura, després conegut com Mercat de les Flors). Alhora, el barri contenia una munió de tallers i fàbriques dedicades a la producció bèl·lica i a la indústria de guerra.

No obstant, la proliferació de bombes i refugis també va ser deguda a un altre motiu: el Poblesec va ser un objectiu civil del feixisme. Era un barri popular, dens, obrer, poc conservador, força revolucionari i molt anticlerical (com s'havia pogut copsar el 1936, el 1919, el 1917, o el 1909 quan es van cremar set

edificis religiosos durant la *Setmana Tràgica o Gloriosa*). Als anys 1930, el barri comptava amb algunes organitzacions obreres de molt pes que havien tingut un paper fonamental en el fre del cop d'estat de 1936, com el Sindicat de la Fusta de la CNT.⁴ Càstig, repressió, aniquilació total de l'enemic militar —i polític!— van ser factors definidors de la nova guerra del *Blitz* que es va reproduir intensament a la Segona Guerra Mundial: la guerra *llampec* de bombardeigs aeris massius contra la població.

Però més enllà de la necessitat i de la urgència evident de construir forats per a la protecció de la carn i els ossos, si se'n van fer tants va ser perquè la gent del Poblesec podia; és a dir, tenia la capacitat re-

4 • Vegeu els *Quaderns de la Memòria Revolucionària* (QMR), núm. 1 i 2; <<http://ateneuanarquistapoblesec.noblogs.org/quaderns/>>.

lacional, organitzativa, tècnica i anímica per fer-los. En particular, coneixia la primera eina bàsica del *kit de supervivència* i una de les receptes bàsiques de l'anarquisme: l'ajuda mútua.⁵ De fet, si el Poblesec —com bona part de Barcelona— va quedar foradat de dalt a baix, va ser principalment perquè existia una xarxa estesa i informal de juntes veïnals, comissions de festes majors, colles d'amics i familiars, grups anarquistes (com les Joven-

tuts Libertàries), i sindicats obrers (en especial, els sindicats de la Construcció i la Fusta, i Transports de la CNT, que tenien seus al barri; vegeu el *QMR* número 2). I a pic i pala, una munió de col·lectius i individualitats va reorganitzar-se per autogestionar la seva supervivència.⁶

Quan es va decidir construir el pàrquing de la plaça Navas, es va decidir també

5 • L'ajuda mútua —molt en boga aleshores— és com l'auto-ajuda —molt en boga avui—, però a l'inrevés: “els problemes col·lectius que es pateixen individualment es resolen col·lectivament versus els problemes individuals que es pateixen col·lectivament els intento resoldre individualment, i, és clar, fracasso”.

6 • Les anomenades “comissions de festes” eren de facto també comissions de resistència i de lluita, i eren expressió d'una ajuda mútua que s'estenia molt més enllà de la solidaritat de carrer i de barriada. Des de ben aviat, aquestes comissions van participar de l'enginy i esforç col·lectiu per fer front a la guerra, i no sols en relació a la construcció de refugis. Per exemple, a l'agost de 1936, la comissió de festes de Radas de dalt (entre el carrer Magallanes i la casa Vilella) ja havia arreglat 900 peles per a la “subscripció a favor de les víctimes del feixisme”. *Diari de Barcelona*, 26/08/1936 (citat per: CERISECH, p. 43).

ensorrar el refugi antiaeri. Algunes veus s'hi van oposar, encara que no sempre per motius associats a la memòria de la lluita contra el feixisme i el capitalisme. No obstant, l'objectiu aquí no és lamentar-nos per la pèrdua de grans fites històriques, ni és reclamar la total o parcial preservació del patrimoni que encara està ocult sota els nostres peus; sinó clamar contra l'ús que se n'ha fet.

De fet, el Poblesec ja compta amb un refugi antiaeri obert al públic: el 307. Obert, caldria matisar, si s'efectua el pagament de l'entrada, i si s'accedeix a fer una visita guiada. És un recorregut dirigit no sols pels túnels del passat, sinó

també per uns viaransys discursius del present, molt esbiaixats i hegemònics. Ara fa uns mesos, una visita al refugi 307 per part d'algunes membres de l'anomenat aleshores Ateneu Anarquista del Poblesec ens ho va fer patent.

La visita guiada, juntament amb les guies de mà, els panells explicatius a l'entrada del refugi, i els documents i recursos del web oficial, atorguen un protagonisme estel·lar a les institucions (i especialment, a l'Ajuntament de Barcelona).⁷ Cal recordar que el refugi és gestionat pel Museu d'Història de Barcelona (MUHBA, de l'administració local), sota la direcció de Joan Roca Albert des

7 • Entre les guies i opuscles, un bon exemple a: **MUHBA Refugi 307. Plànol-Guia**. MUHBA, Ajuntament de Barcelona (diversos idiomes) <<http://museuhistoria.bcn.cat/sites/default/files/GuiaRefugiCat.pdf>>. L'exaltació institucional més fragant i obtusa ve resumida al títol del documental “**Ramon Perera, l'home que va salvar Barcelona**” (2006), de Montse Armengou i Ricard Belis, que va ser retransmès a